

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV.
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

124. ÉVFOLYAM

2008

4

ARGUMENTUM KIADÓ

a ma Albiban található 7–12. századi kódexek történetét, és végigkíséri azt a Francia Forradalomig („Une prière de jeunesse comme préface avant l'éternité: la louange des morts”). E keretben bemutatja a 12. századi Albiban tevékeny közösség hétköznapi életét, és egy nagyon egyedi ottani írásbeli emléket az elhunytakról való megemlékezésről. A „holtak tekerése” felsorolja az elhunytakat, és halotti értesítés szokásos részeit hasonlóan röviden méltatja azokat. Az értesítés már a korszakban is elterjedt, és az elhunytakról szóló megemlékezést közösségtől közösséghez küldték tovább. Ezek a halotti értesítők alapul szolgáltak aztán egy sajátos liturgia kialakításához, hiszen szentmise keretében emlékeztek meg csoportosan, vagy kiemelkedő egyéniség esetén külön is az eltávozottakról. A kiállítás utolsó részét tehát, a 10–18. századi obituáriumok képezték.

MONOK ISTVÁN

Paris, capitale des livres. Le monde des livres et de la presse à Paris, du Moyen Âge au XXe siècle. Sous la direction de Frédéric BARBIER. Paris, 2007. PUF, 344 l.

Teljes joggal írhatnánk akár a könyv címléírásába, hogy ez a tanulmánykötet a „Bibliothèque historique de la ville de Paris” kiállításának (2007. november 16–2008. február 3.) katalógusa, hiszen szerkezetében is olyan, hogy a tanulmányokat a korszakból kiállított néhány dokumentum részletes leírása követi. Igaz, nem minden kiállított darab szerepel a kötetben. Technokrata, álpragmatikus világunkban maga a könyvtár, maga a kiállítás, a kiállítást elkísérő előadássorozat és a most ismertetendő kötet a luxuskategóriába tartozik. A könyvtár azért, mert a világon mindenütt egy „fővárosi” könyvtár létezik, és annak részeként helyismereti gyűjteményt gondolnak. Párizsban ez másként van. A könyv fővárosához illő módon, a párizsi helytörténetnek külön könyvtárat alapítottak, és ez ma is az egyik leggazdagabb párizsi könyvtár. Frédéric Barbier ötlete nyomán

a francia főváros a saját könyvtörténetét bemutató, grandiózus kiállítás támogatását határozta el. Mégpedig oly módon, hogy külön hangsúlyt fektettek arra, hogy a katalógus tanulmányai mellett nemzetközi szakembergárda is elmondhassa véleményét erről a históriáról. Így az érdeklődő közönség a kiállítás ideje alatt kéthetente előadásokat hallgatott egy-egy jelentős, itt kiállított darabról, vagy Párizs valamely könyvtörténeti korszakáról. A könyvelők bizonyára csodálják a fejüket, hogy a kiállítás veszteséges volt, Párizs azonban nyert, sokat nyert, és tegyük hozzá, egész Európa is nyert, a katalógusszerű tanulmánykötet hosszú évszázadokig fennmarad.

Párizs valóban az egyetemének köszönheti, hogy a 13. század közepére Európa legtekintélyesebb könyvkiadó centruma lett. A város körül a korai középkor óta működő másológyműhelyek (Saint-Denis, Saint-Germain-des-Prés), és a városiasodás megerősödésével erőre kapó újabb scriptoriumok (mint például Saint-Victor) hagyományt teremtettek ehhez, és megfelelő tapasztalatot halmoztak fel. A kéziratos könyvkiadás technológiájának átalakítása az egyetemi környezetben ('exemplar' és 'pecia' rendszer), illetve a nem egyházi másológyműhelyek megjelenése adott nagy lendületet a termelés mennyiségi fellendülésének. Ehhez természetesen kellett az a kereslet, amelyet az egyetem kollégiumai, a királyi család, illetve udvar tagjai, és a gazdagabb polgárok teremtettek. Nem feledjük el, hogy a francia királyi könyvtárat – több kastélyban elhelyezett kódexek egy helyre (Louvre) gyűjtésével, és katalógizálásával (1368) – V. Károly király (1364–1380) teremtette meg. Igaz, ez a gyűjtemény egy évszázad alatt széthullott, és majd XI. Lajos (1461–1483), VIII. Károly (1483–1498), és I. Ferenc (1515–1547) alapítja újra. Az ambiciózus, intézményekre koncentráló művelődéspolitikát kialakító király az egész ország számára példaként szolgált (lásd például Jean-t, Berry herceget). És azon túl is, a közeli Burgundiában. Jó Fülöp (1396–1467), és harmadik felesége, Portugál Izabella (1397–1471) komoly könyvtárral bírt, fiuk, Merész Károly (1433–1477), vagy az ő lánya, Burgundiai Má-

ria (1457–1482) hasonló lelkesedéssel építette tovább ezt a gyűjteményt. Marie-Hélène TESNIÈRE asszony külön rámutat arra a jelenségre – amelyről a magyarországi oktatásban nem nagyon beszélünk –, hogy a humanizmus szellemének franciaországi elterjesztésében a polgárság nem játszott olyan mértékű szerepet, mint Itáliában, Németországban, vagy Közép-Európában („Du manuscrit à l'imprimé: les dernières siècles du Moyen Âge”). V. Károly már antik szerzők műveit másoltatta magának, modern államelméleti műveket rendelt meg, és olvasta is azokat. Igaz, a francia, vagy a burgundiai udvari könyvtár már 75%-ban francia nyelvű művekből állt. Vagyis az antik munkákat lefordították (és görög nyelvű kódexről nem tudunk a gyűjteményekben). Az azincourt-i katasztrófális vereség (1415), és a troyes-i béke (1420) bizonyára a legfőbb oka a könyvkiadás 15. század közepén megfigyelhető visszaesésének, mi azonban hozzátesszük, hogy a Sorbonne nagyon konzervatívvá váló irányítói, a „cenzor egyetem” szerepe is erősítette ezt a folyamatot. A fellendülés is csak az 1470-es évek végén tapasztalható, amikor egyrészt megjelent a nyomdászat, másrészt V. Sixtus pápa 1478-ban a kölni domonkosokra ruházta a cenzori teendőket (és a Sorbonne újra kedvelt hely lett a külföldi diákok előtt is).

Pierre AQUILON ezt az 1470-el kezdődő történetet kezdi el tanulmányával („Les trente pionnières: 1470–1500”). A beromünsteri Ulrich Gering, a Sorbonne Collegium tulajdonában lévő Szent Benedek rendházban nyomdát alapít. A 15. században öt további harminc műhely követi. Azt várnánk, hogy az első kiadványok az egyetem tankönyvei voltak, de tartalmukat tekintve a liturgikus könyvek, az imádságok (livre d'heures) jelentek meg a legnagyobb számban. Nem csoda, hiszen ezek tömegtermékek voltak, sokat el lehetett adni belőlük, és technikai értelemben nem igényeltek különleges felkészültséget. Ezt a két tematikus csoportot követték a francia nyelvű világi tartalmú munkák. Történelem, szokásjog, de sok széphistória, lovag-, szerelmi-, illetve briganti történetek (a 16. századi „Bibliothèque Bleu”, vagyis ponyvasorozatok) előfutárai. Már ebben a korai periódusban kialakul

a Paris–Lyon konkurenciaharc, és e nemes vetélkedés az egyik oka a mindkét városban nagyon erős humanista nyomdászat kialakulásának. Hiszen Jodocus Badius, Simon de Colines, az Estienne család tagjai a világszerte legismertebbek a párizsi nyomdászat történetében. Róluk már Geneviève GUILLEMONT-CHRÉTIEN írt.

De ne lépjünk ilyen gyorsan tovább: Aquilon nem hangsúlyozza, de az elmúlt tíz évben, az ISTC teljessé tételének köszönhetően ma már tudjuk, hogy a 15. század végére a nyomtatott könyv tekintetében, a mennyiségi adatokat tekintve Párizs megelőzte Velencét. MARTIN, Henri-Jean–FÉBVRE, Lucien: *L'Apparition du livre* (1958) című legelterjedtebb monográfiája még Velencének adja a pálmát, részkutatások után. Frédéric Barbier helyezte új, monografikus képbe a helyes adatokat (BARBIER Frédéric: *L'Europe de Gutenberg. Le livre et l'invention de la modernité occidentale. XIIIe – XVIe siècle*. Paris, 2006.)

Geneviève GUILLEMONT-CHRÉTIEN tehát jó és nehéz helyzetben volt tanulmánya megírásakor („XVIe siècle: la société parisienne s'ouvre à l'imprimé”). Sokak által ismert, igazi reneszánsz korról kellett összefoglaló tanulmányt írnia, amikor I. Ferenc, a modern értelemben vett nemzeti kultúrát megteremtő művelődéspolitikája, a humanista értelmiségi törekvések, a francia nyelvű irodalom (vers, majd Európában késve, a próza) mesterei, az egyház és a nyomdászok ritka közös akarata érvényesült. A szerző nagyon röviden, csak utalásszerűen mutat rá az általános művelődés-, és nyomdászattörténeti fejleményekre, és külön a könyvkiadás- és forgalmazás ellenőrzési mechanizmusának kiépüléséről, illetve a kolportázs megjelenéséről ír mint 16. századi újdonságról, olyanról, amely meghatározza a majd az egész Ancien Régime könyvtörténetét.

A kéziratosság, az ősnymdászat, a humanista és reformációs könyvkiadás csaknem minden ország esetében eltakarja a 17. századot. Pedig ha csak Rómára, vagy Lipszére gondolunk, rá kell jönnünk, hogy nem a helyén értékeljük ezt az évszázadot. Jean-Dominique MELLOTT-nak jutott az a nehéz feladat, hogy erről a korszakról röviden, Párizs kapcsán érvényeset mondjon („La

capitale et l'imprimé à l'apogée de l'absolutisme, 1618–1723”). Henri-Jean MARTIN kétkötetes alapműve (*Livre, pouvoirs et société à Paris au XVII. siècle*. Genève, 1969) után különösen nehéz ez. A könyvtermelés mennyiségi mutatóit tekintve visszaesésről beszélhetünk. Párizsban, a 16. században megjelent 25 000 művel szemben, a 17. század során „mindössze” 17 500 kiadás ismert (a retrospektív nemzeti bibliográfia még nem teljes). Mindez a csökkenés akkor történt, amikor a királyi udvar, a törvényelőkészítő, és törvényhozó intézmények személyzetének a száma ugrásszerűen nőtt, a lakosok száma egyharmadával bővült. Az egyházi intézmények (rendházak, iskolák) száma látványosan emelkedett, 24-ről 136-ra. Miért akkor a csökkenés? Először is, a csökkenés nem ilyen látványos, ha a dokumentum-termés bibliográfiai feldolgozottságát is tekintetbe vesszük. A 16. században bibliográfiai tétel a kisebb, önálló impresszumú kiadvány, a 17. században leginkább a könyveket vették csupán számba. A kolportázs irodalom címszáma látványosan nőtt, és nem teljesen ismert. A periodikumok egy bibliográfiai tételt jelentenek, a hírlapok (*Gazettes*, *Mercures*) és a *Journal des Savants* is. A 200 kis iskola, amely Párizsban működött, bibliográfiailag máig feldolgozatlan kiadványokat használt a tanulásban, ahogy a nagyszámú egyetemi téziszfüzetről sincsen teljes képünk. A másik oka a csökkenésnek a jól szervezett cenzúra, pontosabban a könyves szakmák szabályozottsága. A kisebb példányszámú, vallási és politikai értelemben nem szívesen látott kiadvány elhagyta Párizst (és Lyont is), ezek a vidéki városok nyomdáiban jelentek meg. Párizsban ráadásul a könyves emberek (gens du livre) jól ellenőrizhetően egyetlen kerületben laktak. „Város a városban”, ahogy Mellot alcímében is jelzi. A királyi hatalom határozott kulturális politikáját lehetett szolgálni, és akkor jól megélt az a közel kétszáz kiadó, illetve könyvkötő, aki Párizsban működött, és lehetett nem szolgálni, de akkor nem nagyon jutott mozgástér a vállalkozás számára. Tegyük még hozzá, hogy az illusztrált könyvek piaca (a kivitelezés művészi és technikai gazdagsága miatt) jelentősen bővült ebben a korszakban.

Sabine JURATIC hosszú alapkutatási szakasz végéhez közeledik, amelynek keretében a 18. századi könyves embereket veszi számba. A kiadók, nyomdászok, könyvkötők, könyvkereskedők, illusztrátorok, betűmetszők stb., és a tevékenységük levéltári dokumentumainak számbavétele engedi meg számára, hogy rövid legyen, és lássa, a nagyobb összefüggéseket. Tanulmányában („La librairie parisienne des Lumières, 1723–1791”) a 18. századi párizsi könyves világnak először is azt a jellegzetességét emeli ki, hogy a szakma hatalmi (királyi, és egyházi) szabályozása mellett erősödött a belső hierarchizáltság, illetve a tőke koncentrációja. Egy 1686-os királyi rendelet mindösszesen 36 nyomda működését engedélyezi a fővárosban (ehhez a megszorításhoz a szakmán belüli konkurenciaharc is kellett). Tegyük hozzá, hogy a 16. század végén ennek háromszorosa volt a nyomdák száma, de azt is, hogy kevesebben dolgoztak akkor a sok nyomdában, mint egy évszázad múlva a kevésben. A 18. század végén nem ritka az olyan műhely, ahol 40 alkalmazott dolgozott. Ahogy az olvasói réteg bővült, ahogy az új kiadványfajták elterjedtek, ahogy tartalmilag a felvilágosodás irányában számos műfaj megújult, a kevés számú nyomda, és kiadó specializálódott. A tudományos könyvkiadás elvált a tömegtermeléstől. A könyv képi világa színesedett, minőségileg valóban nagyon magas szinten álló kiadványok jöttek létre: a földrajzi művektől az erotikus, illusztrált kiadványokig.

Frédéric BARBIER-ről kevesen tudják, hogy kedvenc történelmi korszaka a 19. század. Tanulmányának címe („Paris et la deuxième révolution du livre”) visszautal az általa szervezett könyv-világkiállításra (*Les trois révolutions du livre*. Sous la dir. de Alain MERCIER. Paris, 2002), vagyis a könyvtörténet médiatörténetbe való átváltozásáról beszél. A politikai forradalom mellett lezajlott az ipari forradalom, és annak ellenére, hogy Franciaország alapvetően mezőgazdasági ország maradt, a kiadói érdekeltség, a társadalmi változások itt is megteremtették a kultúra polgári nyilvánosságát. A tudományos könyvkiadás, köszönhetően a klasszika-filológia, az archeológia és a történetírás új korszakának, új-

rateremtette a múltat, a természettudományok pedig az új, 18. században felfedezett rendszernek szerint rendezték el az ismereteket. A napilapok tömege indult útjára, az irodalom minden műfajában megteremtődtek a népszerű sorozatok. A nyomtatvány tömegmédiummá vált. Párizs ebben a folyamatban alapvető, irányító szerepet játszott. Kellett is, hiszen a francia vidék, különösen a déli, délnyugati területek, hagyományörzők. Ahogy a 16. század – Henri-Jean Martin kifejezésével – „Németország évszázada”, úgy a 19. század Angliáé. Az ottani minták Párizson keresztül hatottak a frankofon világra.

Mi marad a 20. századnak? Catherine Bertho LAVENIR kicsit talányos tanulmánycíme, „La capitale immatérielle” két alapvető jelenségre utal. A nyomdatechnika, a fotózás technikái, majd az internet megjelenése Párizst megtartotta a modern szellem fővárosának. Ha tetszik, nem változott semmi a 15. század óta.

MONOK ISTVÁN

Etzold, Ute Maria: Die Buchbinder und ihr Handwerk im Herzogtum Braunschweig von den Gildegründungen unter Herzog August bis zum Ersten Weltkrieg, 1651 bis 1914. Braunschweig, 2007. 429 l., ill. /Quellen und Forschungen zur Braunschweigischen Landesgeschichte. Hrsg. vom Braunschweigischen Geschichtsverein Bd. 43./

Most a reneszánsz kiállítások sorozatában és a corvinák virtuális egybegyűjtésének folyamatában a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek (HAB) is kiemelt szerephez jutott. De nemcsak az ott őrzött corvina kódexek révén, és mint a magyar ösztöndíjasok által évtizedek óta rendszeresen látogatott kutatóhely fontos nekünk, hanem évszázadokkal korábban a mesterré válni kívánó legények, a könyvkötő-tanoncok is szívesen keresték fel Braunschweig és Wolfenbüttel vidékét. Ute Maria Etzold Magyarországon is folytatott könyvtári és levéltári kutatásokat, a megadott források közt szerepel az OSZK, a Fővárosi Levéltár és az Iparművészeti Múzeum, de

a debreceni Déry és a soproni Liszt Ferenc Múzeum is.

Etzold könyvéhez a sokunk által jól ismert és tisztelt Paul Raabe professzor, a HAB egykori igazgatója írt rövid, a szerző munkáját igen elismerő előszót. Nem véletlenül hangsúlyozza, hogy a tradicionális, régi könyvanyaggal rendelkező könyvtárakban lassan krízishelyzet áll elő, maguknak kell gondoskodni kézműipari könyvkötők képzéséről, hogy a régi, nagy értékű, de rossz állapotú könyveket megfelelően tudják restaurálni. A nagyipari könyvelőállítással megszűnt az egyedi könyvkötés, a valódi bordára fűzés, s egyedi kötések már csak könyvkötőművészek készítenek kiállításokra, vagy bibliofil megrendelőknek, illetve a restaurátorok az előbb vázolt szükségből.

Ute Etzold mint jól képzett könyvkötő évtizedeken át tanított, s szinte mindent tud a könyvről, legalábbis a kész könyvről, hiszen mint írja, a könyvkészítés utolsó szakaszában következik a könyvkötés, a könyvkészítés végén a könyvkötő áll. A kötéskutatás egyik speciális területe a könyvkötőcéhek története és a céhen belüli könyvkötőképzés. Ez a korszak leginkább a könyvnyomtatás általános elterjedésével esik egybe. A korábbi időszakban elsősorban a papság és a nemesség köréből kerültek ki a megbízók, s a könyvkötőnek a drága kódexhez illő kötést kellett készíteni. Még a kolostori műhelyekben is más-más díszítettségű volt a könyv, ha mindennapi használatra, vagy ha az oltárra szánták az adott könyvet. A nyomtatott könyvek általánossá válásával az egyszerűbb használati kötések kerültek túlsúlyba.

A szerző könyvében végigveszi a több mint két és fél évszázad céhen belüli könyvkötőképzésének fokozatait, a tanonc, a legény és a mester szakaszokat, s ezeken a szakaszokon belül vizsgálja életüket, tevékenységüket, a kötelező vándorlást – mintegy 700 könyvkötőt. Bizonyára nagy vonalakban hasonlóan folyt az élet a magyar céheken belül is, s ezért példaértékű Etzold könyve a hazai szakemberek számára is.

Szigorú kritériumokat szabtak a leendő könyvkötőknek. A mester általában 14. életévét betöltött, írni-olvasni tudó, pszichikailag és fizikailag

TARTALOM

<i>Hegyi Ádám</i> : Magyarországi diákok könyvgyűjtési és könyvtárhasználati szokásai Bázelen és Bernben a 18. században	377
<i>Czibula Katalin</i> : Kazinczy kézirat Metastasio-fordításáról	390
<i>Slíz Mariann</i> : Erzsébet királyné a ponyván – kultusz és politika	410
<i>Bálint Gábor</i> : A Vajna és Bokor cég története (1928–1948)	428

KÖZLEMÉNYEK

<i>Fekete Csaba</i> : Komáromi Csipkés György Bibliájához (helyesbítés)	439
<i>Bitskey István</i> : Telekesy István egri püspök könyvjegyzéke 1699-ből	443

FIGYELŐ

<i>Földesi Ferenc</i> : Laudáció lábjegyzetekkel. (Vizkelety András új kódexkatalógusa)	450
<i>Viskolcz Noémi</i> : Egy új szegedi sorozat: Habent sua fata libelli	453
<i>Monok István</i> : A bassanói Remondini Múzeum	455

NEKROLÓG

Jakó Zsigmond (1916–2008), a könyvtörténész (<i>Monok István</i>)	458
---	-----

BIBLIOGRÁFIA

<i>Papp Andrea–Hegyközi Ilona</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2007-ben	461
---	-----

SZEMLE

Le scriptorium d'Albi. Les manuscrits de la cathédrale Sainte-Cécile (VII ^e –XII ^e siècles). Catalogue de l'exposition présentée à la médiathèque Pierre-Amalric (Albi), 13 septembre – 15 décembre 2007. Sous la direction de Matthieu Desachy. Rodez, 2007. (<i>Monok István</i>)	475
Paris, capitale des livres. Le monde des livres et de la presse à Paris, du Moyen Âge au XX ^e siècle. Sous la direction de Frédéric Barbier. Paris, 2007. (<i>Monok István</i>)	476
Etzold, Ute Maria: Die Buchbinder und ihr Handwerk im Herzogtum Braunschweig von den Gildegründungen unter Herzog August bis zum Ersten Weltkrieg, 1651 bis 1914. Braunschweig, 2007. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	479
Deutsche Presse aus Ungarn in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Literatur, Theater, Sprache und Aspekte der Identität. Auswahl und Nachwort von Rozália Bódy-Márkus. Herausgegeben von András F. Balogh und László Tamó. Bp. 2007. (<i>Rózsa Mária</i>)	481
Kamecke, Gernot–Le Rider, Jacques–Szulmajster, Anne: La codification – perspectives transdisciplinaires. Paris–Dresden, 2007. (<i>Désfalvi-Tóth András</i>)	483
Paas, John Roger: The German Political Broadsheet 1600–1700. Volume 9. (1662–1670) Wiesbaden, 2007. (<i>G. Etényi Nóra</i>)	484